

(Самрл, нег мове ратива)

*174
1913*

Juzhnoslovenski filolog

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ *ed.*

А. БЕЛИЋ

A. Belić

БЕОГРАД 1913.

Књ. I. Св. 1—2

ТЕМНИЋКИ НАТПИС

X—XI ВЕКА

(у Народном Музеју у Београду бр. 2667).

У селу Горњем Катуну (срез Темнићки, окр. Моравски) у непосредној близини Катунске школе (200—300 метара) и близу леве обале р. Мораве, која је овде висока, и коју Морава рони, један сељак (Живко Ђ. Стевановић), риљајући у својој њиви земљиште за виноград, нашао је у дубини 60—80 см. плочу са натписом. Тадашњи учитељ Варваринске школе г. Милан Ст. Недељковић откупио ју је од сељака (за пет динара) и уступио Народном Музеју, 21. јан. 1900. године. Тој срећној случајности имамо захвалити што се очувао један од најстаријих споменика словенске писмености. На њега ми је обратио пажњу г. Љ. Ковачевић пре скоро две године, мислећи сâм да га објави; али како му други послови то нису допустили, то је издање уступио мени.

*

Камен је кречњак каквога нема у непосредној околини. Плоча је готово правилан квадрат: 192—195^{mm} ширине а 195—200^{mm} висине; дебљина је 50^{mm}. Горња равнина, где је натпис, углачана је, али је остало у њој неколико рупа, да се плоча не би сувише истањила. Три стране дебљине: горња, доња и лева такође су глачане а десна је остала рапава (види снимак бр. 2). Ивице

дебљине према доњој страни скресане су више од половине, тако да површина доње стране износи $110 \times 130^{\text{cm}}$. Ни ова доња страна ни скресане ивице нису глачане (види снимак бр. 1). Изгледа да је ова плоча била узидана, али, зато што су доње ивице скресане, изгледа да је била као поклопац, а не да је стајала усправно. И по овом облику, и по садржини натписа — ја држим да је ова плоча била узидана у олтару на часној трапези, и да су под њом биле мошти десеторице Севастиских мученика који се у натпису именују.

Ја сам са чуваром Народ. Музеја г. Васићем био на лицу места, и копали смо унакрстан ров. Није се нашло никаквих трагова од зидина, али су нађени трагови кућишта, које је ватра уништила (рбине од посућа и печен леп на плетеру). Ту је било и гробље, као што се види на одроњеној обали Мораве и по странама пута који је ту дубоко усечен, да би се из Мораве изишло на брдо. Може бити да је код гробља била и црква у којој је био овај камен, а може бити да је камен донесен из порушене цркве у околини у село, па кад је село изгорело, остао ту у рушевинама и камен. Слој земље над старом основом где су биле куће има 1^{m} висине.

*

Натпис гласи:

СТЪН · ЖАНЪТНАСЪ ·	1
СНСНЪ · ЛЕОНТЪ ·	2
МЕЛНТЪ · СЕВГІРІАН ·	3
ФІЛОКТИМОН · АНГІАС ·	4
ПРАКЪ · ІЕКЪДНК ·	5
КҮРІОНЪ · МО^ѠАН ·	6
БА ЗА НЫ ·	7

Исписан је, као што се види, у шест и по врста. Почетак врста је у усправном реду, сем претпоследње,

која је за два слова, од прилике, увучена због рупа у камену. Због рупа је у истој врсти и **Н** шире од обичног, и празнина између **МО** и **ЛН** већа је него обично од слова до слова. Речи нису предамале, већ се завршетком речи свршује и врста. Због тога и нису све врсте потпуно исте дужине. Зато, мислим, и нема **Ъ** на крају треће, четврте и пете врсте; у трећој и петој није било ни места, а у четвртој једва би стало. Може бити да због тога нема **Ъ** ни после друге речи у четвртој врсти (ако није што друга почиње самогласником), јер та врста има највише слова: 16, док прва и друга имају по 12, трећа 15, пета 13 а шеста 11 и једно надметнуто. Та тежња да се реч не преломи, држим да је узрок што је друга реч у истој врсти исписана овако: **МОЛН**^Ѣ, јер када се речи ове врсте, као на пр. **МОЛНѢВА**, **МОЛНѢТИ**, скраћују и стављају под титу, у њима се изоставља **Ѣ**. Да је резач хтео реч предамати, он би после **МОЛН** пренео **ТЕ** у седму врсту, која је и тако сама до половине исписана, али он је хтео пошто пото завршити реч у истој врсти, и немајући простора где би надметнуо **ТЕ**, употребио је празнину (због рупе) између **О** и **Л** и ту сместио **Т**, а **Ѣ** је сасвим изоставио.

У првој су врсти слова мало већа него у другој, трећој и четвртој; на средини између њихових величина стоје слова у врсти петој, шестој и седмој. Понајмања су слова у четвртој врсти, где их је највише требало да стане. Уопште слова су на крају врсте мало већа него у почетку. Највећа су на крају прве врсте 20^{mm}, а најмања су 14^{mm}. Општи утисак је такав, да се та разлика много не онажа.

Резач је начинио и три погрешке. У првој речи друге врсте написао је два **Н** једно до другог, а друго је требало да буде **Ѣ**. Он је то поправио тиме, што је повукао и другу попречну црту те од **Н** направио **Ѣ**. — Прву реч пете врсте почео је са **Ѣ** (зато што се претходна реч

почињала са **А**?), а требало је да почне са **Н**. То је поправио што је на усправну црту од **А** наслонио **Н**, те изишло као лигатура од **А** и **Н** (и зато је то **Н** мало косо у лево), а остатак од **А** пробао да изглади, и како је рез био дубљи, то није до дна терао, већ је остало само удубљење. — У другој речи исте врсте после **К** требало је да дође **Д**, али како је у претходној речи иза **К** било **Л**, он га је погрешно и овде ставио. Код те речи направио је још једну погрешку што је иза **Л** ставио **Ъ**, (горње кукице су изишле везане) или је, може бити, између **К** и **Д** хтео да метне **Ъ**, као што је у другој речи прве врсте између **Н** и **Т** ставио **Ъ**. Ову погрешку није исправљао ничим.

Карактер слова је строго изведен као млађи грчки унцијал. Слова су усправна, дугуљаста, танка и елеганта, управо калиграфска. И ако су резана у камену, одржата је разлика између тањих и дебљих црта и по танкости и по плићини уреза. Танка је лева црта од **Л** и десна од **У**; лева и доња од **Д** и горња коса од **К**; даље, попречне црте од **Н**, **И**, **Ј**, коса од **Н**, попречне (горње и доње) од **Б**, **В**, **Г**, **Т**, **Ъ**, **Ь**, **З** и округлине од **Ф**. Округлине од **Б**, **В**, **Ъ**, **Ь**, **З** (доња) и **Ѣ** (горња и доња) тање су на оном крају где се састају са уздужном цртом. Тањи је доњи крај од **С** и **Е**, а тежња је да тањи буде доњи крај леве и горњи десне половине од **О**. На послетку, тањи су врхови од унутрашњих двеју црта од **М**.

Сва слова, која се понављају, једнака су, и да није горе поменутих погрешака могло би се мислити, да су прво нацртана, па по цртежу резана.

Елеганција слова у овом натпису огледа се нарочито и у томе што се попречне црте (праве, криве и косе) нигде не секу с усправнима у половини, већ увек ниже или више, јер је позната ствар, да се равнокраки крст сматра као најнеестетичнија шара, и што су слова дугуљаста, а не квадратна. Ова би слова ваљало узети за

препочетак, и по њима излити нова слова за издавање ћирилских старих споменика.

За одређивање старине југословенских споменика прва два века словенске писмености (а овај је натпис несумњиво из тога доба) ми смо у опште у неприлици, што немамо никаквих датираних споменика тога времена. А још смо у већој неприлици за одређивање старине натписа, јер их из тога времена немамо никаквих, сем Самуилова од 993 године (за који — узгред буди речено — не знам зашто се тврди да је баш цара Самуила). Али Самуилов натпис резан је врло грубо, цртама готово увек исте дебљине, те се само главне контуре могу узети у обзир, и то пажљиво. И ако ситно писано слово на пергаменту није исто што и крупно резано у камену, опет би нам у недостатку натписа могли згодно послужити калиграфски писани рукописи, али ни њих немамо, јер југословенски рукописи, који се стављају у то доба, сем донекле Супрас., нису калиграфски. Да би попунио тај недостатак узео сам за поређење поред словенских споменика и унцијалне грчке тога доба и раније по снимцима у *Энци. слав. фил.* (вып. 3. Графика у Славянѣ уз чланак Гартхаузенов Греч. писмо IX и X стол.) и у *Палеог. снимки съ греч. и слав. рукоп. Моск. Син. Библи. од еписк. Саве*, и то нарочито насловна и почетна велика слова, пазећи колико је орнаментација могла утицати на промену обичног облика слова.

Од југосл. рукописа узео сам у поређење Супрас., Сав. књ., и одломке Хиланд. Маћед. и Ундољ, и Самуилов натпис. Од грчких: VII—VIII в. (јеванђ. Синод. Библи. бр. 399; Сава табл. ·ē·), 835 г. (јеванђ. Имп. публ. Б. *Энцикл. т. I. прва врста унцијална* — види снимак бр. 3. увеличан према снимку у *Энци.*, нешто више од три пута), 880 г. (*Аскетикон М. С. Б. бр. 254*; Сава ·ē·), 932 г. (*Збор. догм. чл. М. С. Б. бр. 394*; Сава т. ·s·), 980 г. (јеванђ. лорда de la Zouche-a; *Энцикл. табл. IV*), 899 г. (*Лествици и др. М. С. Б. бр. 145*;

Сава, табл. ·ĕ· почетак и запис пишчев), X века (јеванђ. М. С. Б. бр. 226. Сава т. ·ġ· и Энцикл. табл. III).

*

У целом натпису има 26 слова од којих се многа и понављају, и то по једном налази се **Б, В, Д, З, Ф, У, Џ** и **Ј**; по два пута: **Г, Л, Ђ, Ћ, Љ**; по три пута: **М** и **Р**. четири пута **Ѓ**, (и једном у **Ј**) и **А**; по пет пута: **К, О**, и **Ї** (и два пута у **Ђ**); по шест пута: **Ў, І** (и два пута у **Љ** и по једном у **Ј** и **Ђ**), **С** и **Т**; седам пута **Н** (и једном у **ЇН**); и осам пута **И**.

Сем тога на левој ивици имају урезана три слова **П, С** и мало мање и плиће **И** као проба колика слова треба да буду на натпису.

Нема дакле слова: **Ж, Ѕ, Х, Ѡ, Ѣ, Ц, Ч, Ш, Ћ, Ю, Љ, Џ, Љ, Њ, П** и **Ѡ**.

Г, Т

Нема никаквих нарочитих напомена. То што је у **Г** у првом случају попречна црта мало дужа него у другом, и што у **Т** у другом, трећем и четвртом случају десни попречни крак врло мало дужи, док су краци у првом петом и шестом случају једнаки, није никаква карактеристична палеографска особина.

И, І, И

И. попречна црта не сече уздужне у половини висине, воћ од прилике на висини $\frac{2}{3}$. Тако је и у грч. од год. 917, 932 и 980 и она два недатирана VII-VIII и X века. Од слов. тако је у Супр. и Маћ. одл.; у Сав. и Хил. одл. је по средини, или врло мало више: а у Сам. и Ундољ. одл. по средини, или чак мало ниже.

І је без тачака. У грчк. г. 917, 980 и X в. долази и овако и са тачкама, у осталим без тачака. У Сав. књ долази и са тачкама, и без њих; у осталим с тачкама: у Сам. и Маћ. одл. не долази никако.

И. Коса црта не почиње од врха леве усправне црте, већ мало ниже, а свршава се од прилике на једној трећини висине десне усправне. У рукописима је тешко постићи правилност, што се коса црта вуче од лева на десно, те перо заклања да се види где ће десну црту пресећи, и што су слова ситна. Од грчк. овако је (или у главном овако је) г. 835, 880, 899, 920, а у осталима је колебање; у слов. овако је у Сав. Књ. Хил. и Ундољ. одл., а колеба се, силази више дну, Супрас. и Маћ. одл.: у Сам. нема никакве правилности.

Б, В, Р, Ђ, Ђ, ЂИ (ЂИ)

Б. Горња и доња попречна црта су једнаке. Кривина трбуха није полукруг већ $\frac{1}{4}$ круга и сече усправну на $\frac{1}{3}$ висине. Овако је **Б** и Сав. књ. само горња попречна црта није увек једнака са доњом. У Сам. је горња црта мало дужа, а трбух је троугласт, и сече се усправна црта на половини. Тако је у главном и у Супрас. и одл. Ундољ. У Маћ. и Хил. одл. такође је црта горња мало дужа, али је трбух овалан или полукружан; писао се једним потезом.

В. Горња је попречна црта краћа од доње, и према томе и трбух горњи је мањи од доњег, иначе су они као код **Б**. Они се не састављају један с другим, већ је између њих празнина. Овако **В** са растављеним трбусима долази у грч. г. 880 и X в., и г. 980 (у насловима, а у тексту не); само је или горњи (или оба) трбух овалан, писао се једним потезом. Од југосл. овако **В** има само Сав. књ. и Хил. одл.; понекад су трбуси мало модификовани у колико се осећа тежња да се напишу једним потезом. Сви остали и грч. и сл. спомен. имају трбухе састављене.

Р. Наше је **Р** „по превасходству“ унцијал, јер не прелази испод линије. Трбух је као доњи у **В** и **Б** и сече усправну на висини $\frac{2}{3}$. Овако **Р** налази се само код

Сам. само му је трбух округлао (једном троугласт). Сва грчка прелазе испод линије, а глава им заузима или $\frac{1}{2}$ или целу висину осталих слова и полукружна је. Често је глава од **Р** једнака са **О** и само се леви крак спушта испод линије. Тако као у грчком и у осталим је југослов. рукописима.

Ђ. Горња и доња попречна црта су једнаке и готово једна над другом, доња иде мало у десно (у трећем случају мало више). Уздужна црта је у толико коса. Трбух као код **Б** и **В**, само што сече уздужну црту на већој висини од $\frac{1}{3}$. (сем првог случаја у **ЂН**). Овако косу уздужну црту има и Сав. књ. и одл. Ундољ, само што је код Сав. често, а код Унд. увек трбух троугласт. Сам. има и косу и усправну црту, а понекад косу и Супрас.; Хил. одл. увек усправну. Трбух је код Хил. одл. увек полукруг, у Супрас. и Сам. увек троугласт.

Ѓ. Уздужна црта је мало коса у десно. Тако је и Сав. књ. и Хил. и Маћ. одл., док је у Супрас. и Хил. усправна; трбух је код сваког као код **Ђ**. Сам. има свега једном **Ѓ** и оно је сасвим деформисано.

З. љ.

З. Горња и доња попречна црта су једна над другом као и код **Ђ**, само што доња није права већ се мало спушта и криви, а завршује кукицом. Наш се тип слаже готово потпуно са грч. VII—VIII в., г. 899 и 932; док они од г. 980 и X века имају уздужну црту мало дужу, силази испод линије, и доњу попречну такође мало дужу са већом кукицом. С овом другом групом слаже се доста Супрас. и Хил. одл.; док код Сав. књ. и Маћ. одл. доња црта није више права већ готово полукруг, а у одл. Ундољ. и уздужна црта при дну прелази у полукруг. У Сам. долази једном и деформисано је.

љ. Наше је **љ** врло оригинално. Оно је потпуно као **З**, само што место горње праве црте има плитку чашицу.

Овакав облик немају ни грчки ни слов. рукописи. Он је нарочито стилисан, а за основу му је могао послужити први облик под 6 код Ватенбаха Einl. z. gr. Palaeogr. стр. 97.

Л, Л, Д, Џ, А, Ђ

Л. Обе црте су подједнако косе и састају се у врху. Тако је и у грчком VII—VIII в., X в., год. 835, 899, 917, 980, а почиње испод врха г. 932 а и г. 899 у потпису и г. 980 у насловима; г. 880 има и једно и друго. Строга унцијалност захтева састанак у врху. Хил. одл. истоветно с нашим. Тако и Сав. књ. одл. Ундољ. и Маћ. Супрас. испод врха, а Сам. у првом и трећем случају од врха, а у другом испод.

Л. Попречна црта је као у Г. Од југослов. споменика овај знак имају само Хил. одл., и потпуно је једнак с нашим.

Д. Оно је као Л само мало краће, да би стала у линију и попречна црта са стопицама. И у грч. рук. је тенденција да се остане у линији, као нпр. VII—VIII в. и г. 932, а г. 880, 980 и X в. силазе ако не целе, а оно врхови стопица испод линије, у рук. од г. 899 (у запису пишчеву) има обоје. Сам. је такође у линији, само је троугао мањи, што се, ваљада, бојао да му стопице не испадну испод линије; у трећем случају, како му је троугао заузео врло мало места, да би слово изједначио с осталим пустио је стопе врло дугачке. У Сав. књ. стопе су испод линије. Тако и у осталим. У Супрас. је тенденција да се остане у линији, али, као и у грчк. прелазе мало и ниже. Лева коса почиње испод врха (као и код Л). Обратно је у Ундољ. одл. ту је писац прво повлачио десну црту, па на њу, испод врха, наслањао леву.

Џ. За Џ би се могло рећи да је изврнуто Л само је десна црта спуштена испод линије. У грчк. је као у нас г. 835, 880., 932; у осталима је десна црта успра-

внија, а лева косија, и десна силази више испод линије. У Сам. не силази испод линије, а десна црта сече леву у половини. У Хил. одл. потпуно као наше, а тако је и у Сав. књ. и одл. Унд. и Маћ., само што десна црта силази више испод линије. Супрас. се више приближује другој групи грчког типа. — Карактеристично је да врхови црта нису равни већ зашиљени и имају кукице као удице. Исто је тако и у грчк. од г. 835, 917, 932 и 980 (код посл. два не увек), а тако је и у Хил. одл. (и код **Ѣ**), па то има и Сам. код **Ѣ**. Код осталих је мало друкчије, што опет има паралеле у грчком.

А. Пада у очи да је десна црта код **А** у нашем натпису усправна, и то код **я** потпуно, а код **а** са једва приметним нагибом на лево. У свима другим и грчким и слов. (сем одл. Ундољ.) она је коса. Даље, лева црта је кратка, допире само до половине линије, а попречна црта је хоризонтална, тако да трбух представља правоугли троугао коме су попречна и десна црта катете, а лева хипотенуза. Грчко α млађег унцијала развило се из старијег тиме што су се лева уздужна и попречна црта, писале једним потезом, па како је лева црта допирала до дна, или до близу дна, линије, а одатле се настављала попречна црта, то је она, у место да буде хоризонтална постала коса, а при поврату руке губила се и оштрина угла, и прелазила у кривину. Наше **а** представља стари грчки унцијал, коме лева уздужна црта није ишла до дна, већ до половине линије, и онда скретала хоризонтално да пресече десну уздужну. То се најбоље види код предпоследњег случаја, где је требало само мало продужити леви крак па да се добије чист стари грчки унцијал. Тако и у Сам., само што је десна црта коса, и што лева почиње доста испод врха десне; кад би се оно исправило, добила би се слика нашег, тако је често и у Сав. књ. и Хил. и Маћ. одл. само што се некад леви крак спушта до дна (или до близу дна) линије, те

се добија облик близак грчком. Још је ближе грч. облику Супрас. Ундољ. одл. има друкчије, ту се уз уздужну црту, која је усправна, на средњој трећини додаје с леве стране пола хоризонталне елипсе; изгубило се већ осећање да су то две праве црте, које се секу под углом.

Ј. Попречна црта је на висини одакле почиње одвајање леве косе црте, од прилике на $\frac{4}{5}$ висине десне усправне црте.

К. М.

Оба ови слова имају карактеристичан старински широки тип.

К. Две косе црте, горња мања, доња већа, секу се под правим углом и не састају се са усправном већ је између њих празнина. Горња је црта с кукицом. Тако је и у свима грчким (од г. 880 има већу, а од г. 980 мању празнину). Тако је и у Сам. само је празнина између црта већа. Исто је тако и у осталим споменицима само због ситноће слова није увек одржана сразмера између одстојања праве и косих црта, и величине доње и горње црте.

М. Унутрашње црте не почињу од врха већ мало ниже, и не спуштају се до дна врсте већ се састају од прилике на једној четвртини висине; оне су у врху тање и саставак им као у изврнутог готског лука. Приближно овако је и у Сам., само је код њега у место двеју црта једна у облику лука. Сем широкости која је карактеристична за све, ове особине нису изведене овако ни у једном рукопису ни грчком ни словенском, што несумњиво долази од тога, што су димензије рукоп. слова и сивине мале да би се ова пропорционалност могла изводити.

С, Ѓ, ЈѢ, О и Ф.

Сва ова слова (сем Ф) иду у шиљак. О развиту облика ових слова од округлог и овалног у шиљасту,

готски, и о паралелној употреби и једног и другог, види чланак Гартхаузена у Енцикл. Слав. Фил. в. 3. стр. 47—50.

У нашем натпису су и **С** и **Е** и **О** шиљати, док су код Сам. округли, или овални. **Е** се разликује од **С** само тиме што у горњој половини има језичак. У грч. рук. овако је **Е** (односно **С**) од VII—VIII в. (оба велика почетна). г. 895, и г. 980 (оба велика почетна). Такво је и у тексту, (поред округлог) само није тако калиграфски изведено. Као велико слово овако је и у Супрас. док је и у њему и у осталим као и у грчком, оштро, али није калиграфски изведено У одл. Ундољ. долазе као велика слова сва три и округла.

Ф. Ово је једино слово које прелази и горе и доле преко линије, а округлина му заузима готово висину осталих слова. Тако је и у грчком. У Хил. одл. је као у нашем, док у Супрас. и одл. Ундољског иде више и изнад и испод линије, као у неким грчким. Сам. пак је у линији, и према томе су му и округлине мање.

Две су речи скраћене под титлом, која се протеже у облику праве црте са унутра повијеним кукицама преко целе речи. Речи су одвојене тачкама које се налазе у средини врсте, али последње четири речи нису растављене тачкама.

Других дијакритичких знакова нета.

*

За граматiku наш смоеник не даје ништа, због малог броја речи и облика.

Знакова бугарске или српске редакције нема, јер се није имала где показати.

Свакојако треба истаћи да се **ѣ** у првом случају, у слож. деklinацији, пише са **ѣ** и **и**: **СТѣи**, док у другом случају, асс. pl. pron. pers. са **ѣ** и **и**: **Иѣи**.

Остаје само да прегледамо како су пословењена грчка имена у нашем споменику, а како у Супрас., јер се тамо налазе свих 40 имена.

Имена у нас не иду оним редом којим у Супрас., али се ред имена не слаже ни у једном од ових текстова са свих 40 имена: Супрас., *Полный Мѣсяцесловъ Востока* (арх. Сергије, т. II. Москва 1876). *Acta Sanctorum Martii* т. II. (Antverpiae, 1668), *Μηναιον του Μαρτιου* (Βενετα, 1884) и *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae* 1902. (изд. Hippol. Deley).

Завршетак — *ос* изражава се као обично и у нашем и у Супрас. са -ъ: *Σεβηριανός* (Severianus), наш *Севгирин*, Супр. *Се҃врѣинъ*, Пол. мѣс. *Северіанъ*. Група *-εϋ + voc.* у нас је изражена са *-евг-* као често у ст. споменицима: *Λεβγνι*, *Λευεις* etc. Супрас. одговара у неколико *Λεοϋγνιъ*, *Λευεϊτης* (Сав. књ.), а Пол. мѣс. латинском *Severianus*.

Али у нашем се с -ъ изражава и завршетак *-иос* (*-иос*), док у Супрас. као обично са *-ни* (*-иъ*): *Σισιθιος* (*Sisithius*) наш *Сисинъ*, Супрас. *Сисиниѣ*, Пол. мѣс. *Сисиній*; *Λεόντιος* (*Leontius*), *Леонтъ*, *Леонтини*, *Леонтиј*; *Ἐκδιχος* (и *Ἐκδιχειος*, *Ecditius*), *Їк(лъ)дик* *Їк'дикѣ*, *Їкдикій* (и *Їкдѣтъ* према лат. *Ecditius*); *Ἡρακλειος* (*Heraclius*), *Нракль*, *Нраклини*, *Нраклиј*.

За ово имамо паралеле и у Супрас. (у тексту и у заглављима) и у Сав. књизи (у заглављима): *Ἐυτυχος*, *Euty chius* (Сава 151); *Γριγορα* gen. sg. *Grigorius* (Сава 134 и 149); *Γριγορα* gen. sg. *Γριγοροϋ* dat. sg. (поред *Григорнио*, Супрас. 119, 120); *σακ'ελαρ'ъ*, *сакелара*, *сакелароϋ* (Супрас. 121); *Διονнисα*, *Дьмитра*, *Єпифана*, gen. sg. (Сава); па и за *κ*: *Βασιλъ* gen. sg. (Сава 151. поред *Василина* 144), *Васил'ъ* (Супр. 81, поред *Василѣа*, 532). *σακ'εлар'ъ* (Супрас. 121). На то је палик и *Нзраналъ*, *Зорокавелъ*. А тако има и данас у српском.

У имену *Χανθιας* (*Xantheas*) узет је nom. sg. за основу: *Жаньтнасъ*; док у Супр. гласи *Жан'они* према *Χανθιος* (у *Synaxar.*) тако и у Пол. мѣсјац. *Ксанфій*.

Тако и код *'Αγγίας* (*Angias*), а у Супрас. је и ту **-ни**: **Аγγ'ни**. Можда је овде Супрас. имао *'Αγγιος* као код горње речи. Тако и у Полн. мѣс. **Аγγій**.

Φιλοκτήμον (*Philoctimon*) у нас и у Пол. мѣс. обично: **Филоктѣмон**, **Филоктѣмонъ**, а у Супр. **Филѣктѣмон**. — *Κυρίων* (*Κυρίον*, *Quirion*) у нас и у Супр. као обично: **Кѣрюнъ**, **Кѣрнонъ**, а у Пол. мѣс. поред: **Кѣріонъ** има и **Кѣрїй**, што би одговарало грчком *Κυριος*.

Али *Μελίτων* (*Μελήτων*, *Meliton*) у нас не гласи као у горња два примера и као што је у Супрас. и Пол. мѣс.: **Мелнтонъ** већ: **Мелнтъ**. Овде или је био исти случај који и код *Κυρίων* и *Κυριος* Пол. мѣс.-ва, дакле поред *Μελίτων* било је *Μελίτος*, или се поступило као код *πραϊτώριον* **преторъ**, *τάλαντον* **талантъ** других споменика.

Јотација између самогласника проведена је код **Сев-гїрїи** и **Ангїис**, а не код **Занѣтнасъ**.

Пада у очи честа употреба **г** место **н**, истина само у 3. и 4. врсти, где је највише слова требало да стане (у 3-њој једном **н**, а два пута **г**, а у четвртој сва три пута **г**) и у 6. врсти где су оне рупе.

*

Над је писан наш натпис?

Два су мерила за одређивање старине недатираних писаних споменика, језик и графика. Али како ми за прва два века југословенске писмености немамо (сем Самуилова натписа) ниједног датираног споменика, то се служимо негативним методом. У „старословенске“ споменике рачунамо оне, у којима нема никако (или има врло мало) трагова бугарске или српске редакције, и како се редакције јављају у XII веку, то оне без ње стављамо пре XII века. У таке споменике писане ћирилицом рачунамо Супрасалски рукопис, Савину књигу и одломке Хиландарске, Македонске и Ундолске. Они се обично

стављају у XI век, а зашто баш у XI, а не у X или у почетак XII, зато правог разлога немамо. Самуилов пак натпис од 993 године даје нам права да ћирилске споменике можемо пренети и у X век.

Али наш натпис у језичком погледу не даје нам никаква мерила, и остаје само графика.

С графиком је за ово доба још теже оперисати него с језиком, јер ниједан од горе поменутих споменика није дитиран, и њихово међусобно упоређивање не даје никаква позитивна резултата. Упоређивање с руским споменицима друге половине XI века није поуздано. Несумњиво је да су први руски споменици били у потпуној зависности од југословенских, али ови датирани споменици нису први, и ми не можемо пратити еволуцију њихову, која је због месне удаљености свакојако била самосталнија, него што је југословенска графика међу собом и у односу према грчкој. Остаје нам дакле само Самуилов натпис и — грчки споменици.

Ни Сам. натп. не може нам потпуно заменити какав датиран *рукопис*, јер не треба губити из вида да је он *резан у камену*, а не *писан на пергаменту*; да су слова *крупна*, а не *ситна* као у рукопису. Сем тога ми не знамо докле можемо његове графичке особине пружати у назад у X век, ни докле у напред у XI или почетак XII века. Кад би имали какав датиран споменик из прве половине X, и какав из друге половине XI или почетка XII века, ствар би била лака. И ако је наш натпис резан у камену као и Самуилов, опет њихово упоређење има извесних тешкоћа, јер је наш натпис калиграфски савршен, док је Самуилов резан невешто, и многа су слова *деформисана*.

У оскудици словенских датираних споменика ми се могамо при одређивању старине освртати на грчку графику IX—XI века. Овде разумем млађи грчки унцијал, „литургијски“ унцијал, како га зове Гартхаузен, из кога је ћи-

рилица и постала. Ово у толико пре што је југословенска графика била под сталним утицајем грчке, како се то може видети и по доцнијим споменицима, што је сасвим природно, јер су југословенски писци и преводиоци и знали грчки и преводили с грчког, и еволуције грчког литургијског унцијала преносили и у своје писмо. Зато сам ја и упоређивао наш натпис с грчким писмом.

Наш натпис представља чист калиграфски тип грчког млађег унцијала, неискварен невештином или небрежљивошћу писаца; он је онакав какав је у почетку постанка ћирилице био. У томе је погледу он уникум у југословенској писмености. Зато држим да га нико неће стављати у XII век, већ раније. Али да ли да се стави у XI или у X век? — Ја бих био пре зато да се стави у X него XI. Томе би био разлог не само многе једнаке особине са Самуиловим натписом, већ и велика сличност, а по негде и једнакост с грчким писмом IX и X века.

Овој би се претпоставци могла учинити једина замерка, што се у нашем натпису налази њ и ѓ, али би она била оправдана само у том случају, ако се полази од претпоставке (у коју ја не верујем) да је ћирилица постајала по мало, а не цела од једном. Што старији ћирилски споменици пишу є и њ м. љ и ѓ, то долази једино отуда, што су први ћирилски споменици били преписи с глагољских, а остали преписујући са ових то често нису мењали. Богомили у Босни н. пр., конзервативни као сваки секташи, писали су є и њ м. љ и ѓ чак и у XV веку, и ако ни сањали нису да је томе глагољица узрок.

Ако се узме да је тачна претпоставка да је ова плоча покривала мошти ових мученика на часној трапези, онда би, можда, и политичке прилике говориле пре за X него за XI век. Крајем прве четвртине XI века византијски цар Василије II подвластно је под Византију цело Балканско Полуострво, и све епископије потчињено Охридској архиепископији. То није било згодно време за по-

дизање нових цркава, већ на против, могуће је, да је у тим ратовима ова црква и срушена, и плоча остала под земљом до наших дана.

На четрдесет савестијских мученика
9. марта 1912. год.
у Београду

Љуб. Стојановић

Слика 1.